
ФІЛАЛОГІЯ

УДК 808.26 – 541.2

Святлана Феадосьеўна Бут-Гусаім

канд. філал. навук, дац. каф. беларускай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Svyatlana But-Gusaim

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Belarusian Philology Department
of the Brest State A. S. Pushkin University*

e-mail: svfbg@tut.by

АНАМАСТЫКОН ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ ЮЗАФА КРАШЭЎСКАГА

У артыкуле прадстаўлена комплекснае онамапаэтычнае, лінгвакультуралагічнае і лінгвапрагматычнае апісанне анамастычнай прасторы гістарычных аповесцей Юзафа Крашэўскага «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі». Ахарактарызаваны культурна-гістарычныя перадумовы і экстралінгвістычныя фактары, якія паўплывалі на фарміраванне анамастычнай прасторы твораў. Выяўлены культурна абумоўленыя канатацыі, якія суправаджаюць асабовыя імёны ўласныя ў іх афіцыйных і неафіцыйных формах, у этыкетных формулах, характэрных для розных этапаў гісторыі Беларусі. Разглядаюцца нацыянальна-культурная спецыфіка «гаваркіх» прозвішчаў і мянушак, якія адлюстроўваюць сфарміраваныя ў грамадстве ў пэўную гістарычную эпоху ацэнкі чалавечай сутнасці. Апісана прагматычная значнасць «фонавых» онімаў (тапонімаў, геартонімаў, агіёнімаў), якія дадаюць у мастацкія творы набор акумуляванай гістарычнай, этнаграфічнай, геаграфічнай і канататыўнай інфармацыі і таму ўдзельнічаюць у фарміраванні хранатопу гістарычнай прозы.

Ключавыя словы: онім, паэтонім, антрапонім, антрапанімічная канатацыя, асабовае імя, прозвішча, мянушка, тапонім, агіёнім.

Onomasticon of Historical Prose by Yuzaph Krasheuski

The article presents a complex onomapoetic, linguoculturological and linguo-pragmatic description of the onomastic space of Yuzaph Krasheuski's historical novels «Mother of Kings» and «Glinka's Papers». The cultural and historical background and extralinguistic factors that influenced the formation of the onomastic space of works of literature are characterized. The author of the article reveals culturally conditioned connotations accompanying personal proper names in their official and informal forms, in etiquette formulas referring to different stages of the history of Belarus. The national and cultural specifics of «talking» surnames and nicknames, reflecting the assessments of human essence formed in society in a certain historical era, are considered. The article describes the pragmatic significance of «background» onyms (toponyms, geortonyms, hagianims), which introduce a set of accumulated historical, ethnographic, geographical and connotative information into works of art and therefore participate in the formation of the chronotope of historical prose.

Key words: *onym, poetonym, anthroponym, anthroponymic connotation, personal proper name, surname, nickname, toponym, hagianim.*

Уводзіны

У пачатку XXI ст. да беларускага чытача праз пераклады пачалі прыходзіць творы пісьменнікаў, чый лёс быў непарыўна звязаны з Беларуссю. У 2007 г. былі выдадзены зробленыя М. Кенькам пераклады на беларускую мову гістарычных аповесцей Юзафа Крашэўскага «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі».

Ю. І. Крашэўскі – пісьменнік, крытык, літаратуразнаўца, фалькларыст, этнограф, выдавец, рэдактар, філосаф, гісторык, археолаг, краязнаўца. Бацькоўскі маёнтак Крашэўскага знаходзіўся ў Гродзенскай губерні каля вёскі Доўгае на Пружаншчыне.

Пісьменнік нямаў вандраваў па Палессі, выязджаў у беларускія гарады. Падзеі ў шэрагу аповесцей і раманаў Ю. Крашэўскага адбываюцца ў Польшчы і Вялікім Княстве Літоўскім, у тым ліку і на беларускіх землях. Героі яго твораў – гістарычныя асобы, што маюць дачыненне да беларускай мінуўшчыны. Творы Крашэўскага грунтуюцца на выдатным веданні гістарычнага матэрыялу. Пісьменнік вывучаў гісторыю Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага, быў знаёмы з летапісамі, хронікамі, паданнямі, у час падарожжаў наведваў мясціны, дзе разгортваліся падзеі ягоных твораў.

Выклад гістарычных падзей у аповесці «Маці каралёў» заснаваны на аснове «Хронікі Польшчы» гісторыка Яна Длугаша (1415–1480). У творы распавядаецца пра жыццё апошняй жонкі польскага караля Ягайлы Соф’і з роду беларускіх князёў Гальшанскіх. Дзеянне ахоплівае час ад 1421 г., калі Соф’і было 16 гадоў, і да 1434 г., калі яе старэйшы сын быў абраны польскім каралём.

Аповесць «Паперы Глінкі» – частка т. зв. «Радзівілаўскага цыкла», прысвечанага жыццю і дзейнасці магната Караля Радзівіла, па мянушцы Пане Каханку, вядомага сваім неўтаймаваным норавам. Прыдуманая пісьменнікам гісторыя збяднелага шляхціца Кшыскага паслужыла асновай мастацкай карціны жыцця нясвіжскага двара князя Радзівіла.

Творы Ю. Крашэўскага цікавыя не толькі займальнымі сюжэтамі, але і праўдзівымі апісаннямі мінуўшчыны, добрым узнаўленнем духу часу. Пісьменнік выдатна валодаў гістарычным, этнаграфічным матэрыялам, маляўніча ўзнаўляў карціны Вільні часоў Вітаўта і Ягайлы, апісваў Трокі, Кракаў, Нясвіж, Наваградак, Белавежскую пушчу, Налібоцкую пушчу, паказваў і іншыя мясціны нашага краю, а таксама продкаў, якія там жылі ў даўнія часы. Перадаць гісторыка-культурны каларыт сярэднявечча дапамагло пісьменніку ўмелае выкарыстанне анамастычнага матэрыялу.

Сучасныя анатомалагі плённа працуюць у рэчышчы вывучэння паэтанімікону твораў гістарычнай прозы. М. У. Школьнікава прааналізавала лінгвакультуралагічны аспект антрапанімічнай прасторы рамана А. С. Іванова «Цені знікаюць у поўдзень». У працы былі выяўлены антрапанімічныя канатацыі мастацкага іменаслову як шматграннай сацыяльна-лінгвістычнай з’явы, абумоўленай лінгвістычнымі і экстралінгвістычнымі фактарамі анамастыкону XX ст., апісаны нацыянальна-культурны кампанент іменаслову рамана [1].

Г. А. Бунееў прааналізаваў анамастыкон раманаў В. Я. Шышкова «Угрум-рака» і «Тайга». Даследчык разгледзеў ролю онімаў у стварэнні мастацкіх вобразаў, прасторава-часавых адносінаў, а таксама ў структурнай арганізацыі тэксту, выявіў матывацыю пісьменніка пры выбары онімаў [2].

Жанраўтваральная роля паэтонімаў у гістарычнай прозе К. Тарасова, В. Пікуля, Д. Балашова была прааналізавана І. М. Петрачковай. Яна апісала спосабы стварэння паэтонімаў, разгледзела ўплыў кантэксту і структурных кампанентаў імён на фарміраванне сэнсавай нагрузкі «гаваркіх» онімаў [3; 4].

Анамастычная прастора гістарычнай прозы Юзафа Крашэўскага пакуль не стала прадметам онамапаэтычнага даследавання.

Актуальнасць прадстаўленай працы вызначаецца неабходнасцю вывучэння літаратурнага анамастыкону ў кантэксце новай лінгвістычнай парадыгмы, у цэнтры ўвагі якой – адлюстраванне ў моўных знаках нацыянальнай культуры. Аналіз паэтанімікону гістарычнай прозы Ю. Крашэўскага ажыццяўляецца з улікам адносінаў мастацкага іменаслову да рэальнай анамастычнай прасторы мовы XV–XVIII ст.

Лінгвакультуралагічны і лінгвапрагматычны падыходы, выкарыстання да вывучэння анамастыкону аповесцей «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі», дазволілі выявіць многія бакі анамастычнай канатацыі, паказаць дыяпазон актуалізаваных у кантэксце эмацыйна-ацэначных і экспрэсіўных канатацый антрапонімаў, нацыянальна-культурную адметнасць «фонавых» онімаў. Навуковая навізна працы заключаецца таксама ў тым, што крыніцай даследавання мастацкага іменаслову з’яўляюцца творы, якія раней не вывучаліся анатомалагамі.

Мэта прадстаўленай працы – выяўленне культурна-гістарычнай спецыфікі анамастычнай прасторы аповесцей Ю. Крашэўскага «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі» з улікам традыцый нацыянальнага іменаслову. Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач: сабраць і сістэматызаваць нацыянальна маркіраваны анамастычны матэрыял гістарычнай прозы; вызначыць культурна абумоўленыя канатацыі асабовых імёнаў, прозвішчаў, мянушак, характэрныя для розных перыядаў айчыннай гісторыі; апісаць нацыянальна-культурную інфармацыю «фонавых» онімаў, якія адлюстроўваюць калектыўную моўную карціну свету і значымыя як сукупнасць культурных ведаў, звязаных з духоўнай і матэрыяльнай культурай этнасу; вызначыць асноўныя заканамернасці ўжывання паэтонімаў у гістарычнай прозе.

Антрапанімічная прастора гістарычнай прозы Ю. Крашэўскага

Аповесці «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі» даюць унікальную магчымасць сучаснаму чытачу далучыцца да гісторыі, увазобленай у жывой вобразнай форме. Письменнік і вучоны-гісторык Ю. Крашэўскі прытрымліваўся выкладзеных у гістарычных хроніках падзей і ўчынкаў гістарычных асоб. Значная частка ягоных персанажаў – рэальныя гістарычныя дзеячы: князі, каралі, святары, письменнікі. Творчы стыль Ю. Крашэўскага можна вызначыць як стыль пісьменніка-вучонага, які імкнецца скрупулёзна і гістарычна дакладна, але ў займальнай вобразнай мастацкай форме перадаць падзеі мінуўшчыны і выказаць сваю ацэнку.

Анамастыкон аповесцей – зрэд рэальнага старабеларускага іменніка перыяду ўзаемадзеяння язычніцкіх і каляндарных імёнаў («Маці каралёў») і эпохі панавання кананічных імёнаў («Паперы Глінкі»).

У ліку ўласных асабовых імёнаў аповесцей можна вылучыць дзве групы. У першую групу ўваходзяць язычніцкія імёны-характарыстыкі балта-славянскіх князёў: *Вітайт* (балц. ‘весці народ’) [5, с. 21], *Ягайла* (балц. ‘добры яздок’) [5, с. 38], *Альгерд* (літ. alg. ‘клікаць’ і girg. ‘чуць’ [5, с. 14]. Пра паходжанне язычніцкага імені *Гедзімін* ёсць некалькі версій. Беларускі гісторык П. Урбан у кнізе «Старажытныя ліцьвіны» адзначае, што ў оніма германскі корань *gede-* (*god-*, *gode-*), які паходзіць ад тэрміна *god* (*gud*) – ‘бог’, і ўжываўся ў значэнні ‘добры, прыязны’, тым часам германскае *magin* (*megin*) азначае ‘сіла, улада, энэргія’. Адсюль, імя *Гедзімін* значыла, відаць, «добры валадар» [6].

У другую групу ўключаюцца кананічныя хрысціянскія імёны, якія прыйшлі ў айчыны іменаслоў з грэчаскай (*Ульяна* (грэч. ‘кучаравая’ [5, с. 69]), *Ангеліна* (грэч. ‘ангельская, вястуня’ [5, с. 54]), *Мацей* (грэч. ‘Божы дар’ [5, с. 34]), *Пётр* (грэч. ‘камень’ [5, с. 38]), *Кацярына* (грэч. ‘чыстая, цнатлівая’ [5, с. 61]), *Соф’я* (грэч. ‘мудрасць’ [5, с. 68]), *Аляксандра* (грэч. ‘абаронца людзей’ [5, с. 13]) і старажытна-яўрэйскай моў (*Ян* (ст.-яўр. ‘боская ласка’ [5, с. 51]), *Ганна* (ст.-яўр. ‘Божая ласка, дар Божы’ [5, с. 58]), *Альжбета* (ст.-яўр. ‘Бог мой, Богам клянуся’ [5, с. 54]), *Ізабэла* (ст.-яўр. ‘Богам адзначаная’ [5, с. 60]), *Та-*

дэвуш (ст.-яўр. ‘пахвала’ [5, с. 46]). Сустрэкаюцца імёны, запазычаныя з арамейскай (*Барталамей* (‘сын Пталамея’ [5, с. 30]), старамяцкай (*Ядвіга* (‘бой, бітва’ [5, с. 73]), *Жыгімонт* (‘перамога і абарона’ [5, с. 26]), *Людвік* (‘слава і бітва’ [5, с. 32]), *Караль* (‘мужны чалавек’ [5, с. 29]) моў. Імя *Збігнеў* (‘стрымай гнеў’ [5, с. 4]) славянскага паходжання.

Для стылю Ю. Крашэўскага характэрна напаўненне значымай семантыкай імёнаў рэальных гістарычных асоб. Імя адной з галоўных гераінь аповесці «Маці каралёў» *Соф’я* (ад грэч. ‘мудрасць’) мае глыбінны сэнс. Паэтонім адпавядае характару каралевы, якая, прайшоўшы цяжкія жыццёвыя выпрабаванні (палацавыя інтрыгі, зайздасць прыбліжаных караля і нават абвінавачванні ў здрадзе і суд), набыла мудрасць, сілу, уменне адстойваць свой гонар, што дало магчымасць абараніць і выхаваць сыноў Казіміра і Уладзіслава, якія сталі разумнымі і смелымі кіраўнікамі – прадстаўнікамі сусветна вядомай дынастыі Ягелонаў: «*Яна цярпліва зносіла лжу, шпількі зайздроснікаў, якія з усіх бакоў стараліся ўкалоць адважную жанчыну, узводзілася на яе і шмат хлусні, што, нібы бурныя патакі ў час залевы, прабівалася праз усялякія норы і лагчыны і пракладвала сабе новае рэчышча*» [7, с. 258].

Імёны персанажаў, створаных фантазіяй аўтара, адпавядаюць формам іменавання ўзноўленага ў гістарычнай прозе перыяду. Так, адзін з герояў аповесці «Маці каралёў», прыбліжаны караля Ягайлы, іменаваны спалучэннем гутарковай формы хрысціянскага імені Ян і празваннем-мянушкай *Страш*. Письменнік, ствараючы прыдуманнае імёны па ўзорах даўняга часу, улічвае як зместавы бок анамастычнага факта, так і яго фармальны бок. Мянускавая частка наймення нярэдка празрыстая, адпавядае сутнасці створанага вобраза. Паэтонім *Страш* адносіцца да ліку *прамагаваркіх*. Сэнсавая нагрузка оніма адпавядае значэнням назоўніка *страх* ‘пачуццё і стан вельмі моцнага спалоху; боязь’, прыметніка *страшны* ‘які выклікае пачуццё страху, які выклікае непрыемныя пачуцці, уражае сваім трагізмам; цяжкі’, дзеяслова *страшыць* ‘прымушаць баяцца каго-, чаго-н., выклікаць страх у каго-н.’. Аповед пра ўчынкі героя актуалізуе семантычную нагрузку оніма: «*Страш Ян з Белачова належыў у*

той час да каралеўскіх каморнічых; быў ён чалавекам ганарыстым і крыўдлівым, спрабаваў нават аднаго разу спадабацца каралеве і дабіцца яе прыязнасці, але не ўдалося. Ён ненавідзеў Гінчу, бо думаў, што той яму шкодзіць, а Соф'і не мог дараваць, што з іншымі яна была добрай, а ім пагарджала і нават не раз дала яму добрага прачуханца» [7, с. 133]. Не заслужыўшы прыязнасці каралевы, **Страш** пачаў распускаць паклёпніцкія чуткі пра тое, што Соф'я дрэнна абыходзіцца з падчаркай Ядвігай, а потым увогуле абвінаваціў каралеву ў здрадзе каралю з Гінчам: «*Аб тым, што **Страш** разносіў на Кракаве паклёпніцкія чуткі, чарніў каралеву перад прыдворнымі, сведчыў спачатку сам ахмістр Мальскі, потым, на чарзе, іншыя. Усім было вядома, гэтага не ўтойваў і сам князь Вітаўт, што **Страш** ездзіў у Вільню, нагаворваў яму на каралеву, і з ягоных слоў князь і звінаваціў яе перад каралём» [7, с. 264]. Адбыўшы турэмнае зняволенне за паклёп, **Страш** удзельнічае ў змове супраць маладога караля Уладзіслава, сына Соф'і. Такім чынам, гаваркое імя **Страш** адпавядае сутнасці персанажа – паклёпніка, зайздросніка, які выклікае ў прыдворных агіду і страх.*

Формы кананічных імён у гістарычнай прозе – носбіты канатацыі сацыяльнасці. Прадстаўнікі сярэдняй і дробнай шляхты ў старажытнасці іменаваліся гутарковымі і памяншальнымі формамі, напрыклад, прыбліжаныя каралевы Соф'і **Фемка**, **Салька**, прыбліжаныя караля Ягайлы **Войтак**, **Сташак**, **Збышак**, **Яська**, **Мікула**. Указальнікамі прыналежнасці да шляхецкага саслоўя з'яўляюцца апелятывы **пан**, **пані**, **панна** ў спалучэнні з імёнамі і прозвішчамі: «*Сёння з паўгадзіны гаварыў з паннай Ядвігай Асухоўскай» [7, с. 402]; «Пан Караль глядзеў на яе безуважна, панура слухаў, усміхаўся» [7, с. 404]; «От што б пан сказаў пра панну Ізабелу Кужанец?» [7, с. 363].*

Выразнікам канатацыі царкоўнасці з'яўляюцца апелятывы, найменні духоўнага сану, у спалучэнні з кананічнымі формамі імён: «*Пераканаўчыя словы ксяндза Мікалая нібы раскатурхалі караля, занепакоілі яго, ён спужаўся і пашкадаваў, што паствяшаўся» [7, с. 152]. Эмацыйныя формы імён – выразнікі канатацыі ацэначнасці, экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці: «*Вітаўт любіў пагутарыць з прыгожай пляменніцай**

*першай жонкі Сонкай, якую мы бачылі калі арэляў. Князь вельмі любіў Сонку за яе хараство і дзіцячую веселасць, можа, нават болей, чым гэтага хацелася жонцы, якая яе ненавідзела і марыла выжыць» [7, с. 21]; «*Старэйшы, Уладак, васьмігадовы хлопчык, з твару вельмі падобны да бацькі, хоць красу ўзяў ад маці, выглядаў ужо як рыцар, і меч пры боку ўжо не быў яму цяжкім. Усё паказвала на тое, што з яго выйдзе добры вай» [7, с. 269].**

Змена формы імені – паказчык дынамікі вобраза, змены сацыяльнага статусу і выразнік аўтарскай ацэнкі персанажа. Узвышэнне рыцара **Збышка** з Алясніцы да кракаўскага біскупа, які супернічаў з каралём за ўладу, выяўляецца праз змену формы наймення персанажа: «*Алясніцкі на ягоных вачах вырас з амаль хлопчыка ў волат, стаў адважным, пагарджаў смерцю, таварыў горкую праўду. Ён быў чалавекам, але страшным, як архангел з мечам. **Збышка** ён сам выняньчыў, а цяпер той уладарыў над ім» [7, с. 141]; «*Ягайлы ў сталіцы не было. На чале рады сядзеў найшаноўнейшы з удзельнікаў, правадыр і галава, **Збігнеў, біскуп кракаўскі**, ва ўрачыстым убранні, з тварам, на якім міжволі чыталася, што біскуп – пасланнік Божы, які выяўляе Ягоную волю» [7, с. 179].**

Выразнікамі канатацыі сацыяльнасці ў гістарычнай прозе з'яўляюцца **патронімы** – старажытныя найменні прадстаўнікоў вышэйшых слаёў грамадства паводле іменаў продкаў па мужчынскай лініі. Такія антрапонімы падкрэслівалі статус індывіда як спадчынніка валадарных асоб: **Жыгімонт Кейстутавіч**, князь Вялікага Княства Літоўскага, князь **Андрэй Іванавіч Гальшанскі**, бацька каралевы Соф'і («*Маці каралеў»*), шляхцянка **Зарына Цівуноўна Пікульская** («*Паперы Глінкі»*).

Прозвішчы персанажаў – адлюстраванне беларуска-польскай лінгвакультуры. Прозвішчы-патронімы паводле семантыкі ўтваральнай асновы былі падзелены на тры групы. У першую групу выдзелены антрапонімы, матываваныя каляндарнымі імёнамі продкаў. «*У аснове прозвішча **Мацэвіч** – асабовая імя **Матфей** (у перакладзе са старажытнаўрэйскага 'дар Яхве (Бога)'. У каталікоў яно мае форму **Мацей**. Імя абрасло варыянтамі, на аснове якіх узнікла мноства прозвішчаў, у ліку якіх Мацэвіч» [8, с. 380].*

У другую групу ўваходзяць прозвішчы, матываваныя язычніцкімі імёнамі, якія характарызуюць продкаў – носьбітаў антрапонімаў. Прозвішча **Валадкевіч** утворана ад скарочанага варыянта старажытнага славянскага састаўнога імені **Уладзімір**. У стараславянскай мове імя мела форму **Владимер**, дзе **-мер** азначае ‘вялікі’, а імя ў цэлым – ‘вялікі сілаю’. Пазней другая частка імя была растлумачана як свет, а імя стала азначаць ‘валадар свету’ [8, с. 268]. Прозвішча **Пузына** ўтворана ад імені-характарыстыкі знешнасці індывіда ‘пузаты, пузан’ [9, с. 337]. Прозвішча **Варанецкі** ўтворана ад памяншальнай формы старажытнага імені **Воран**, што азначае ‘чорны, як крыло гругана’ [8, с. 154–155]. У каментарых М. Кенкі да аповесці «Апошняя са слупкіх князёў» прыводзіцца легенда пра паходжанне прозвішча **Радзівілаў**: «*Прадстаўнік аднаго са старадаўніх беларускіх дваранскіх родаў, паводле легенды паходзіў ад святара Лаздзейкі. Ён растлумачыў Гедыміну ягоны сон пра жалезнага ваўка тым, што на месцы палявання трэба заснаваць горад (названы Вільняй). Нашчадкам Лаздзейкі, паводле легенды, было дадзена прозвішча Радзівіл, што расшыфроўвалася як “радзіў Вільню”*» [10, с. 332].

У трэцюю групу ўваходзяць прозвішчы адтапанімічнага паходжання **Гальшанскі, Алясніцкі, Тэнчынскі**. У творах Ю. Крашэўскага кракаўскі біскуп Зігнеў ідэнтыфікуецца як **Збігнеў Алясніцкі і Збышак з Алясніцы**, шляхціц **Анджэй Тэнчынскі** называецца таксама **Анджэем з Тэнчына**. «**Ціханавецкі** – ураджэнец сяла **Ціханавічы** (такіх назваў на тэрыторыі Беларусі некалькі: у Віцебскім, Лёзненскім, Міёрскім, Полацкім, Шумілінскім раёнах Віцебскай вобласці) або **Ціханавічы** (Лагойскі раён Мінскай вобласці)» [8, с. 208].

Выразную культурна-гістарычную спецыфіку мае такі складнік антрапанімікону аповесцей, як **мянушкі** – дадатковыя ацэначна-характарыстычныя прызванні персанажаў. Вядомыя гістарычныя асобы: каралі, князі, ваяры, прыбліжаныя каралёў – мелі характарыстычныя **мянушкі**. Паводле прымет, якія сталі асновай паэтонімаў, мы выдзелілі наступныя тэматычныя групы антрапонімаў.

У першую групу ўвайшлі прызванні, якія акрэсліваюць асаблівасці знешняга аб-

лічча герояў. Так, славуты польскі рыцар, герой Грунвальдскай бітвы Завіша атрымаў мянушку **Чарны** праз колер валасоў, твару і панцыра. Знешнасць баварскага караля Людвіка апісвае мянушка **Барадаты**. Мянускі акрэсліваюць адметныя рысы знешняга аблічча каралеўскіх слуг Сямёна **Гарбуна** і Ястжэбчыка **Чуба** («Маці каралёў»).

У наступную групу вылучаны мянушкі, якія фіксуюць факты жыцця персанажаў. Прызванне **Варнейчык** каралю Уладзіславу было дадзена пасля таго, калі той загінуў пад Варнай. Нашчадак Ягайлы кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт **Стары** атрымаў мянушку за тое, што задоўга да смерці хацеў перадаць свайму нашчадку вялікае княжанне. Яшчэ ў 1522 г. паны-рада прагаласавалі за ягонага сына, якога таксама звалі Жыгімонтам, як за будучага гаспадара. Магістра Генрыха прызвалі **Чэхам** за тое, што «ў маладзья гады ён вучыўся ў Празе, нейкі час жыў там, а потым перабраўся ў Кракаў» [7, с. 340]. Персанаж аповесці «Паперы Глінкі» шляхціц Кшыскі, які расказваў, што прывёз Радзівілу віно з вінных скляпоў патрыярха Ноя, атрымаў мянушку **Спадчынік Ноя**.

Яшчэ адну групу складаюць мянушкі-характарыстыкі маўлення персанажаў. Асновай прызвання Караля Радзівіла **Пане Каханку** стала ўжыванне ў ягоным маўленні звароту, што ілюструецца рэплікамі князя: «*Асіндзею, пане каханку, ты ж ведаеш, што ў Рэчы Паспалітай Нясвіжскай неабмежаваная свабода слова*» [7, с. 352]; «*Адкуль гэта цябе, пане каханку, Бог прыслаў?*» [7, с. 354].

Пісьменнік так ці інакш звяртае ўвагу чытача на імёны створаных ім вобразаў праз аўтарскія каментары, дзеянні і ўчынкі герояў, мастацкі кантэкст, калі самі персанажы ўдакладняюць матывацыю імён.

Культурна-гістарычны фон аповесцей Юзафа Крашэўскага «Маці каралёў» і «Паперы Глінкі»

Складнікам культурна-гістарычнага фону гістарычнай прозы Ю. Крашэўскага з’яўляецца **тапанімікон**, багаты як паводле колькаснага складу імён, так і паводле «геаграфіі» мастацкага свету твораў. У тапанімічнай сістэме твораў можна выдзеліць два асноўныя элементы:

1) тапонімы, якія называюць геаграфічныя аб'екты Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага (*Вангяроўская пушча, Ноўгарад, Пскоў, Медыка, Брэст Куяўскі, Асвенцым, Це-шын, Аполе, Мір, Нясвіж, Малюнічы, Падляшша, Белая, Налібокі, Налібоцкая пушча, Засыпянскія лясы, Слуцк, Вулка Загжэбска, Львоў*);

2) геаграфічныя назвы свету (*Сілезія, Рым, Чэхія, Варна, Венецыя, Стамбул, Турцыя*).

У тапаніміконе гістарычнай прозы прадстаўлены *ўстарэлыя імёны ўласныя*, якія ў адпаведнасці з традыцыйнай класіфікацыяй устарэлых агульных назоўнікаў падзяляюцца на *археонімы* і *гістарыёнімы*.

Археонімы – устарэлыя імёны рэалій, якія працягваюць існаваць у сучасным грамадстве. Да *лексіка-фанетычных* і *фанетыка-словаўтваральных археонімаў* адносяцца *Гішпанія, Вільня, Наваградак, Бжэсць. Семантычным археонімам* з'яўляецца тапонім *Літва*, які ў творы ўжыты са значэннем 'землі паміж сённяшнім Навагрудкам, Маладзечнай, Мінскам і Слонімам'.

Гістарыёнімы ўяўляюць сабой найменні рэалій, якія зніклі з жыцця сучаснага грамадства. У нашым матэрыяле гэта назвы палітычных і геаграфічных адзінак (*Вялікае Княства Літоўскае* 'беларуска-літоўская феадальная дзяржава ва усходняй Еўропе', *Мазовія* 'гістарычная вобласць Польшчы ў сярэднім цячэнні Віслы і ніжнім цячэнні Наравы і Буга, у раннім сярэднявеччы тэрыторыя рассялення польскага племя мазаўшан', *Падолле* 'гістарычная вобласць на паўднёвым захадзе Украіны ў басейне ракі Паўднёвы Буг і ў левабярэжжы басейна ракі Днястр (тэрыторыя сучасных Вінніцкай, Хмяльніцкай, паўночнай часткі Адэскай і паўднёвай часткі Цярнопальскай абласцей'), назвы арганізацый, аб'яднанняў, саюзаў (*Кракаўская інфула (Кракаўскае біскупства, абацтва Святога Фларыяна ў Кракаве, Тэўтонскі ордэн* 'каталіцка-духоўны ордэн, ваенная арганізацыя нямецкага рыцарства, якая ў XIII–XIV ст., ажыццяўляла феадальна-каталіцкую агрэсію ва ўсходняй Еўропе').

Жывапісныя замалёўкі сярэднявечных гарадоў Кракава і Вільні насычаны *ойкадамонімамі* (*Вавель, Троцкі замак, Віленскі замак*), *урбанонімамі* (*Гродская вуліца, вуліца Святой Анны*), *эклезіёнімамі*

(*касцёл Святога Фларыяна, касцёл Святога Марціна, Стаўрапігіяльная царква*). Гісторык і краязнаўца Юзаф Крашэўскі стварае падрабязныя апісанні старажытных вуліц і кварталаў: «*Пры рынку сяліліся купцы; было тут і некалькі праваслаўных храмаў. Злева Пятніцкая царква, пабудаваная на месцы старой камяніцы, справа – царква Святога Мікалая, нябачная з вуліцы, яе закланіла мноства дамоў, толькі яе макаўкі цягнуліся да неба – своеасаблівы знак адносінаў да тых вернікаў, якія яе наведвалі. Крыху бліжэй стаяў стары запущаны **Евангелічны сабор**. За ратушай пачыналася так званая **Нямецкая вуліца** – адтуль у горад ішлі габрэі, там часцей чым дзе можна было сустрэць тутэйшых сыноў Ізраіля ў чорным і габрэяў-інішаземцаў у белых строях, што цягнуліся аж па зямлі. Там, за ратушай, стаялі дзве камяніцы, якія называлі **Рай і Пекла**. Вуліца вяла далей, туды, дзе высілася стаўрапігіяльная **Свята-Духаўская царква** і пры ёй манастыр. З правага боку ад яго стаялі гасцініца рускіх купцоў і праваслаўны **Свята-Троіцкі манастыр**. За **царквой Святога Духа** вяла ўніз вузенькая вулачка, дзе злева на прадмесці пазней быў пабудаваны манастыр кармелітаў» [7, с. 144]. Сляды язычніцкіх вераванняў захаваліся ў найменнях паганскіх культавых збудаванняў, што знаходзіліся ў старажытных гарадах: «*На месцы старых паганскіх святыняў паўстаў кафедральны сабор, званіцай яму служыла няўклідная **вежа Святарога**. Крыжы хрысціянскіх храмаў тут і там узнесліся вышэй за дахі невысокіх драўляных дамоў» [7, с. 14].**

Атмасферу сярэднявечча ствараюць ужытыя ў гістарычных аповесцях *онімы-сучаснікі* – імёны рэальных гістарычных дзеячаў: правіцеляў, ваяроў, палітычных, рэлігійных дзеячаў, – час жыцця якіх супадае з часам разгортвання дзеяння мастацкага твора. У кантэксте аповесці «Маці караля» гэта імёны эпізодычных персанажаў: *Завішы Чарнога*, славутага польскага рыцара, удзельніка Грунвальдскай бітвы, вядомага сваімі высакароднымі паводзінамі, перамогамі ў рыцарскіх турнірах, караля Венгрыі *Жыгімонта*, пісара Ягайлы, аднаго з першых польска-лацінскіх паэтаў *Станіслава Цёлака*, віленскага біскупа *Мацея*, князя *Сямёна Гальшанскага*, шведскага караля *Эрыка*, турэцкага султана *Баязэта*.

У размовах і разважаннях герояў аповесці «Паперы Глінкі» прыгадваюцца онімы-сучаснікі – прозвішчы прадстаўнікоў славурых шляхецкіх родаў **Качураў, Ціхнавецкіх, Пузынаў, Мацэвічаў**. Ва ўспамінах вядомага фантазера і прайдзісвета Караля Радзівіла Пана Каханку прыгадваюцца імёны авантурыстаў, з якімі ён быў знаёмы – графа **Каліёстра**, італьянскага алхіміка, ілюзіяніста, які называў сябе спецыялістам па магіі, і **Лізаветы Тараканавай**, авантурысткі, якая выдавала сябе за дачку рускай імператрыцы і бывала ў Нясвіжы.

У разважаннях персанажаў пра мінуўшчыну ўжываюцца онімы-рэтраспекцыі – імёны гістарычных дзеячаў, час жыцця якіх папярэднічае часу разгортвання асноўнага дзеяння аповесцей: літоўскіх князёў **Кейстута, Альгерда, Гедыміна, Святарога**, антычных вучоных **Арыстоцеля і Плінія** («Маці каралёў»), імёны біблейскіх герояў **Ноя, Сіма, Хама** («Паперы Глінкі»).

Ідэалагічнай асновай сярэднявечных дзяржаў Каралеўства польскага і Вялікага Княства Літоўскага было хрысціянства. Вера ў Бога пранізвала жыццё чалавека, таму заканамерным з’яўляецца ўключэнне ў анамастыкон гістарычнай прозы паэтонімаў, якія адлюстроўваюць рэлігійны светапогляд асобы: тэонімаў (**Бог, Гасподзь**), агіёнімаў (**Хрыстос, Святы Станіслаў**), іконімаў (**Замкавая ікона Божай Маці**), бібліёнімаў (**Шарашпатацкая Біблія, Евангелле**). Імёны персанажаў Бібліі і Жыццё святых становяцца асновай такога тропа, як параўнанне. Насычаныя гісторыка-культурнай інфармацыяй паэтонімы дазваляюць вобразна і ёміста ахарактарызаваць асоб і жыццёвыя сітуацыі. Так, Гінчу, заточанага ў цямніцу праз ілжывае абвінавачанне ў здрадзе каралю з каралевай Соф’яй і вызваленага праз гады, характарызуе параўнанне з персанажам з Жыцця Святога Станіслава: «*Ахмістр ледзьве пазнаў Гінчу, калі той павітаўся з ім, і толькі потым прыпомніў. Пасля зняволення ў Хэнціне Гінча дужа змяніўся. Ужо не кажучы пра тое, што ён учарнеў тварам, дык быў да таго ж нейкі азызлы, патаўсеў і пастарэў. “Не здзіўляйцеся, ваша мосць, што не пазналі старога слугі, – сказаў Гінча. – Я, нібы той Пятровін, устаў з труны і не магу забыцца, чаго нацярапеўся ў той труне ў Хэнціне. Як сумленны чалавек, я не хацеў бы завінаваціцца Страшу. З рэш-*

ты, справа не ўва мне. Я дараваў бы дзеля ран Хрыстовых уласную крыўду, але слёз і сорама каралевы нашай дараваць яму не магу”» [7, с. 194]. Стасункі Ягайлы з братам, князем Свідрыгайлам, які хацеў сілай забраць у караля ўладу, каралева Соф’я характарызуе праз параўнанне з біблейскімі братамі **Кайнам і Авелем**: «*Свідрыгайла табе даводзіцца братам, – сказала каралева, – але такім, як Кайн Авелю. Каб ён не спалохаўся помсты, то хто ведае, ці адпусціў бы ён цябе жывым з Вільні*» [7, с. 256].

Важны кампанент культурнага фону гістарычных аповесцей – геартонімы, назвы свят, многія з якіх растлумачаныя ў аўтарскіх каментарых перакладчыка М. Кенькі (**Зялёныя святкі** – каталіцкае свята, прыпадае на вясну, звычайна на май; **Мясануст** (Запусты) рэлігійнае свята, якое адзначаецца напярэдадні Вялікага перадвельікоднага паста; **Святы Крыж** – каталікі адзначаюць гэтае свята 3 мая; **Дзень святой Малгажаты** адзначаецца каталікамі 10 чэрвеня; **Дзень Пятра і Паўла** ў каталікоў адзначаецца 29 чэрвеня; **Дзень святога Якава** адзначаецца 25 ліпеня). Жыццё хрысціяніна праходзіла ў межах пэўнага каляндарнага цыкла. Найменні хрысціянскіх свят узмацняюць эфект праўдзівасці ўзноўленых пісьменнікам гістарычных падзей, з’яўляючыся рэалістычным фонам, на якім разгортваюцца дзеянні: «*Намаганні Страша і ягоных хаўруснікаў былі не марныя. Ён, пасля таго як ледзь дачакаўшыся пахавання, даведаўся, што каранацыю, прызначаную на дзень Пятра і Паўла, сабраныя ў горадзе сенатары адклалі да дня святога Якава, паціху падаўся патаемна збіраць усіх незадаволеных біскупам і каралевай на з’езд, які яны меркавалі правесці ў Апатаве*» [7, с. 298]; «*На свята Узнясення ён якраз вяртаўся з-пад Хоршына, куды яго зноў выцягнуў Жыгімонт*» [7, с. 89]; «*За два дні да свята Беззаганнага зачацця, у чацвер, лекары абвясцілі пра набліжэнне канца. У суботу, якраз на свята Божай Маці, калі на ранішняй імішы спявалі “Те Деум”, яе чыстая душа паляцела ў лепшы свет*» [7, с. 12]; «*Прыбыткі з уладанняў у Радзівіла былі вялізныя, а крэдыт – непамерны, дык калі на Святога Яна прыходзілі кантракты, часта не ставала сродкаў на ўсё; тады пазычалі, бралі дзе толькі можна, з розных рук*» [7, с. 323–324].

Маркерамі хранатопу гістарычнай аповесці «Маці каралёў» з'яўляюцца назвы гістарычных падзей – *хранонімы*, інфарматыўны змест якіх актуалізаваны ў каментарах М. Кенькі: «*Укладзены мір* – у 1422 г. Ягайла падпісаў мірную дамову з крыжакамі» [7, с. 427]; «*З'езд з Жыгімонтам* – адбыўся ў 1423 г. у Кежмарку, пасля яго Ягайла адклікаў з Чэхіі Жыгімонта Карыбута, які там быў Вітаўтавым намеснікам» [7, с. 427]; «*Бітва над Нікаполісам* – адбылася ў 1396 г., у ёй турэцкі султан Баязет разбіў войска Жыгімонта Люксембургчыка» [7, с. 427]; «*Вальны з'езд у Серадзе* – вальны (усеагульны) з'езд у Серадзе адбыўся ў 1432 г., на ім шляхта прапанавала пасадзіць на княжанне ў Вялікім Княстве Літоўскім Жыгімонта Кейстутовіча» [7, с. 428].

Таким чынам, «фонавыя» онімы гістарычнай прозы дапамагаюць аўтару апісаць жыццё сярэднявечных княстваў, распа-

весці пра бітвы, дамовы, дынастычныя шлюбы правіцеляў сусветных дзяржаў і перадаць светапогляд нашых продкаў, вызначальную ролю ў фарміраванні якога адыгрывала хрысціянская вера.

Заклучэнне

Паэтанімікон гістарычнай прозы Ю. І. Крашэўскага – важны сродак, які служыць стварэнню гістарычнага каларыту. Тыповымі рысамі анамастыкону гістарычных аповесцей з'яўляюцца выкарыстанне ўстарэлых онімаў (археонімаў і гістарыёнімаў), адпаведнасць семантыкі і формы паэтонімаў мадэлям іменаслову перыядам ўзаемадзеяння кананічных і язычніцкіх імёнаў (аповесць «Маці каралёў») і панавання кананічных імён (аповесць «Паперы Глінкі»). Часам пісьменнік актуалізуе семантыку паэтонімаў, прытрымліваючыся фактаў, зафіксаваных у гістарычных крыніцах.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Школьнікова, М. В. Лингвокультурологический аспект антропонимического пространства романа А. А. Иванова «Тени исчезают в полдень»: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. В. Школьникова. – Тюмень, 2010. – 148 л.
2. Бунеев, Г. А. Ономастическое пространство романа В. Я. Шишкова «Угрюм-река» и повести «Тайга»: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Г. А. Бунеев. – Воронеж, 2011. – 138 л.
3. Петрачкова, И. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. М. Петрачкова ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.
4. Петрачкова, И. М. Роль имен собственных в создании жанра исторической прозы / И. М. Петрачкова // Актуальные вопросы славянской ономастики : материалы Междунар. науч. конф., Гомель, 11–12 нояб. 2004 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т ; редкол.: Р. М. Козлова [и др.]. – Гомель, 2004. – С. 146–159.
5. Барыс, С. Як у нас клічуць? Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
6. Гедзімін [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: be-tarask.wikipedia.org/wiki/. – Дата доступу: 31.07.2022.
7. Крашэўскі, Ю. І. Маці каралёў. Паперы Глінкі : гіст. аповесці / Ю. І. Крашэўскі ; пер. з пол. мовы, прадм. і камент. М. Кенькі. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 431 с.
8. Лемтюгова, В. П. Корни наших фамилий = Карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звязда, 2018. – 672 с.
9. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
10. Крашэўскі, Ю. І. Кароль у Нясвіжы. 1784; Апошняя са слупкіх князёў : гіст. аповесці / Ю. І. Крашэўскі ; пер. з пол. мовы, прадм. і камент. М. Кенькі. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 335 с.

REFERENCES

1. Shkol'nikova, M. V. Lingvokul'turologichieskij aspіekt antroponimichieskogo prostranstva romana A. A. Ivanova «Tieni ischiezajut v poldien'» : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / M. V. Shkol'nikova. – Tiumien', 2010. – 148 l.

2. Buniejev, G. A. Onomastichieskoje prostranstvo romana V. Ya. Shishkova «Ugrium-rieka» i poviesti «Tajga» : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / G. A. Buniejev. – Voronezh, 2011. – 138 l.
3. Pietrachkova, I. M. Znachimost' imieni sobstviennogo v khudozhestviennom tekstie (na materialie sovremiennoj russkoj prozy) : avtorief. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 / I. M. Pietrachkova ; Bielorus. gos. un-t. – Minsk, 2003. – 21 s.
4. Pietrachkova, I. M. Rol' imion sobstviennykh v sozdanii zhanra istorichieskoj prozy / I. M. Pietrachkova // Aktual'nyje voprosy slavianskoj onomastiki : materialy Miezhdunar. nauch. konf., Gomieli', 11–12 nojab. 2004 g. / M-vo obrazovanija Rieszp. Belarus', Gomieli. gos. un-t ; riedkol.: R. M. Kozlova [i dr.]. – Gomieli', 2004. – S. 146–159.
5. Barys, S. Jak u nas klichuc'? Bielaruskija imiony / S. Barys. – Minsk : Miedysont, 2010. – 124 s.
6. Hiedzimin [Elektronny resurs] // Vikipiedyja. – Rezhym dostupu: be-tarask.wikipedia.org/wiki/. – Data dostupu: 31.07.2022.
7. Krasheuski, Yu. I. Maci karaliou. Papiery Hlinki : hist. apoviesci / Yu. I. Krasheuski : pier. z pol. movy, pradm. i kamient. M. Kien'ki. – Minsk : Mast. lit., 2007. – 431 s.
8. Liemtiugova, V. P. Kornii nashikh familij = Karani nashykh prozvishchou / V. P. Lemtyigova, I. O. Gaponienko. – Minsk : Zviazda, 2018. – 672 s.
9. Biryła, M. V. Bielaruskaja antrapanimija. Prozvishchy, utvoranyja ad apieliatyunaj lieksiki / M. V. Biryła. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1969. – 508 s.
10. Krasheuski, Yu. I. Karol' u Niasvizhy. 1784; Aposhniaja sa sluckikh kniazioiu : hist. apoviesci / Yu. I. Krasheuski : pier. z pol. movy, pradm. i kamient. M. Kien'ki. – Minsk : Mast. lit., 2009. – 335 s.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 15.08.2022